

Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki Kişi Adları Üzerine

About Antroponyms in Kazakh Turkish and Turkey Turkish

Zaure JANGABILOVA*

Aktaran: Gülmira OSPANOVA**

ÖZET

Her halkın kişi adlarının teşekkülü o halkın tarihiyle doğrudan ilgilidir. Bu makalede Türkçe ve Kazakçadaki fiil kökenli kişi adlarının yapısal, sözlüksel ve anlamsal özellikleri incelenmiştir. Ayrıca Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki fiil kökenli kişi adlarının çoğunun sağlam örf ve âdetler üzerine bina edildiği belirtilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Adbilim (onomastik), kişi adları(antroponim), Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi

ABSTRACT

Formation of antroponyms in every nationalities associated with history antecedents. In the article the author is dedicated to revealing structural and lexical-semantic peculiarities of Turkish and Kazakh antroponyms of verbal formation. The majority of Turkey Turkish and Kazakh Turkish antroponyms of verbal formation is based on the stable traditions and customs.

KEY WORDS

Onomastic, Anthroponomy, Kazakh Turkish, Turkey Turkish

* Doç. Dr., Kazakistan, Jezkazgan Ö.A. Baykonrov Devlet Üniversitesi, Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

** Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, argynkazakgumi@hotmail.com

Kişi adları birkaç yıl içinde aniden ortaya çıkmamışlardır. Onlar, kadim zamanların meyveleridir. Günümüz Türk ve Kazak kişi adlarının içerisinde, kökü eskilere dayanan ve eski devirlerin yaşlı tanığı, bakiyesi olarak hâlen yaşamakta olanları, orta çağlara ait olanları ve son zamanlarda ortaya çıkanları vardır. Bundan dolayı kişi adları, dil tarihinin araştırılmasında değerli bir miras niteliğindedir.

Kazak dil biliminde kişi adları üzerine ilk kalem oynatan kişi Prof. Dr. K. Jubanov idi. K. Jubanov “İssledovaniya po Kazahskomu Yazıku” (Kazak Dili Üzerine Araştırmalar) adlı çalışmasında, birleşik kişi adlarının söz dizimi ve yapısı üzerinde durmuştur. (Jubanov 1968: 127) Bunun dışında Prof. Dr. S. Amanjolov’un çalışmasında da kişi adlarının ayrı bir araştırma konusu olabilecekleri ve onları çıkış noktasına ve verilmiş sebeplerine göre sınıflandırmanın gerekliliği dile getirilmiştir. (Amanjolov 1949: 51-52)

Kişi adları, insanların geçmişleri, sosyal hayatları, maddî ve kültürel yaşam tarzları hakkında bilgiler verebilir. Örneğin; dört sınıf hayvan¹, yaşam ve ev işleriyle ilgili isimler, eski Türk ve Kazak halklarının yaşam tarzı ve toplumsal hayatı hakkında bilgi vermektedir. Halkın örf ve âdeti, tarihî gelenekleri ile kişi adları arasında sıkı bir bağ vardır. Özellikle Türk ve Kazak halklarının çeşitli inançlarına ilişkin derlenen materyaller ve kişi adları tahlil edilirken onların yapısal, sözlüksel ve ses bilgisel özelliklerinden çeşitli devirlere özgü oldukları anlaşılmaktadır. Böyle olması da doğaldır. Çünkü her kişi adı, doğrudan ortaya çıktığı zamanın ve devrin dil özelliklerinden ayrı düşünülemez. Örneğin; Kazakların yüzyıllar boyunca yürüdüğü hayat yolunda tabiat ve av hayvanlarına, kuşlara sığınmak, ay ve güneşe tapmak, hayvanları (kurt, köpek, boğa gibi) totem kabul etmek gibi inançların hepsi kişi adlarının oluşmasını etkilemiştir. Komşu toplumlarla alış veriş, yabancı ülkelerle ilişki kurma sonucunda da dilimize binlerce sözcükle birlikte, kişi adlarının da girdiği bilinmektedir. Ayrıca Türk ve Kazak halklarının tarihiyle yoğurularak, birlikte yaşayagelen zengin sözlü edebiyatı ve kültürünün tükenmez mirası olan folklorun da söz konusu halkların antroponimisinin zenginleşmesindeki yeri çok büyüktür. Folklorun

¹ Kazak Türkleri, deve, at, inek ve koyuna ‘dört tülük mal’ demiş ve çok değer vermişlerdir. Bu hayvanların her çeşidinin koruyucu sahibinin (pirinin) olduğuna inanmışlardır. Develerin hamisi olarak *Oysilkara*, atların hamisi olarak *Kambar Ata* ya da *Jılıkışı Ata*, koyunların hamisi olarak *Şopan Ata*, ineklerin hamisi olarak da *Zengi Baba*, Kazak Türklerinin mitoloji anlayışında sağlam bir yer almıştır.

millet tarihindeki rolünün ehemmiyeti açıktır. Folklor, halkın hayal gücü ile keskin zekâsından doğan toplumsal eserlerdir. Folklorik eserlerdeki kahraman tipler ve isimleri bugünkü kuşaklara aktararak hâlâ günlük hayatta kullanılmaktadır. Buna Türk ve Kazak dillerinde eskiden beri kullanılagelen kişi adları önemli bir delildir. Meselâ; Türkçedeki *Zehra, Bozkurt*, Kazakçadaki *Ba-yan, Jibek, Tölegen* gibi.

Tarihte yer alan her önemli devir de antroponimlerin oluşmasında etkili olmuştur. Bilhassa Kazak antroponimlerinin yapısında yeni isimlerin artmasının, İslâmiyet'in yayılmasıyla da alâkalı olduğu, bilim adamı T. Januzakov'un çalışmasında belirtilmiştir:

“İslâm dininin Kazak bozkırının dört bir yanına yayılarak benimsenmeye başlaması X.yüzyıla denk gelmektedir. O zamanlar dilimize binlerce kelime ve kelime grupları, kişi adları ve kavim adları girdi. Ancak Arapça ve Farsçadan alınan isimler halk dilinde asıl şekliyle kullanılmayıp ciddi derecede ses değişimine uğrayarak yeni şekiller kazandı. Kazak isimleri XV-XVIII.yüzyıllarda yenileriyle zenginleşerek sayıca arttı. Bu ise toplumsal gelişmeyle ilgili bir olguydu. O devirde Kazak boylarının birleşmesi neticesinde Kazak halkı teşekkül etmiş ve güçlenmişti.” (Januzakov 1971: 13)

Nitekim uçsuz bucaksız Kazak bozkırında kültür ve dil birliği, örf ve âdet, gelenek ve görenek bütünlüğünün temelinde toprak bütünlüğü vardı.

Esas itibarıyla halk dilinde ağız farklılıklarının olması gibi bazı gelenek görenek, örf ve âdete bağlı olarak yerli halka özgü özelliklerin de olması tabiidir. Bu tür hususlara kişi adlarında da rastlamak mümkündür.

Genel olarak kişi adlarının çeşitli devirlerde sayıca artmasının bir nedeni de, halk etnografisine dayalı binlerce kişi adının örf ve âdet, inanç ve gelenekle ilgili olarak verilmesidir. Pek tabii olarak örf ve âdetlerin köklerinin tarihin derinliklerine uzanacağı bellidir. Bu sebeple etnografik kavram ve inancın o zamanlar yaygın hâle gelerek gelişmeye başladığı görülmektedir.

Orta Asya ve diğer Türk halklarının kişi adları anlam ve şekil bakımından birbirleriyle çok yakınlık gösterir. Bunun başlıca sebebi, tarihî münasebetlerin, kültür alışverişinin yanı sıra aynı örf ve âdeti paylaşmaktan kaynaklanmaktadır. Kişi adlarının çıkış ve verilmiş tarihinin çok eskilere, ilk çağlara dayandığı

bilinmektedir. İlk önce oymak, kabile adlarının, daha sonra ise kişi adlarının çıktığı artık bilinen bilimsel bir gerçektir.

Kazak kişi adlarını inceleyen bilim adamı T. Januzakov, Kazaklarda da ilk önce oymak ve kabile adlarının ortaya çıktığını söyler. O, oymak adının kişi adıyla birlikte söylenmesi olgusuna tarih kaynaklarında rastlandığını ve eskiden düşmana karşı saldırılarda oymak ismini söyleyerek nara atma olayının da olduğunu ve bu iki durumun kişinin o oymağa ait olduğunu gösterdiğini, oymağının adıyla adlandırılıp onu sahiplendiğini yazar. (Januzakov 1971: 18) Daha sonra ise insanları birbirlerinden ayırt etmek için özel adlar verilmiştir.

G. N. Jarkeşova, "Kisige At Koyuv Tarihunan" (Kişiyi Ad Verme Tarihinden) adlı makalesinde Sovyet devrine kadarki Kazakların yeni doğmuş bebeğe ad verme hususiyetleri üzerinde durmuştur. Makalede, zengin ailelere mensup çocukların isimlerini hoca, molla, imam veya hazretlerin dinî kitaplara bakmak suretiyle verdiklerinden, fakir çocuklarının isimlerini ise ebeveynlerinin veya yakın akrabalarının verdiklerinden söz edilir. Ayrıca o zamanki kişi adlarının çoğunun, fanatizm, eski inanç sistemine göre insanın sahibi, yaratıcısı, koruyucusunun olduğuna inanma sonucunda çocuğu kötülüklerden ve tehlikeden korumak ümidiyle verildiği belirtilmiştir. (Jarkeşova 1959: 33-37)

Türk halkının ise çocuğa ad koyma geleneği Kazaklarınkinden biraz farklıdır. M. N. Serebryakova "Sem'ya i Semeynaya Obryadnost' v Turetskoy Derevene" (Türk Köyünde Aile ve Ailevî Törenler) adlı çalışmasında Türklerde çocuğa ad vermenin yöresel özellikleri konusunda epey bilgi vermektedir. Çalışmada Türk ailesinde yeni doğan bebeğe iki isim verildiği, birincisinin küçük ad, göbek adı, ikincisinin ise çocuğun kulağına ezan okunarak verilen isim olduğu söylenir. Göbek adı çocuğun birinci adı olarak kabul edilir. Bu isimler genellikle dinî isimler olmakla beraber, dindar aileler çocuklarını daima bu adla çağırırlar. Çocuğun asıl adı ise çocuk dünyaya geldikten sonra bir ya da üç gün arayla verilen addır. Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde yeni doğmuş bebeğe isim, doğumundan bir hafta sonra verilir. Eskişehir'in bazı bölgelerinde ise çocuğa ad verme geciktikçe çocuğun güçlü kuvvetli olacağına inanılır. Bundan dolayı bazı anne babalar çocuğuna bilerek 40 gün sonra ad verirler. (Serebryakova 1979: 142)

Başlangıçta kişi adları her halkın ana diline özgü kelimelerinden oluşturularak verilirdi. Bu hem Türkçe hem de Kazakça için ortak bir durumdu. Yani güçlü hayvanların adlarını çocuklara isim olarak verme olgusu araştırma

konumuz olan her iki dil için de geçerliydi. Örneğin; Türklerde *Aslan, Kaplan, Yolbars* vb. isimler, Kazaklarda ise *Böribay, Arıstan* gibi isimler verilirdi.

Kazakçadaki birçok ismin çok eskilere dayandığı görülür. Kazaklar hayvan ve insan sağlığının Tanrı'ya bağlı olduğuna inandıkları için Tanrı'ya yalvararak hayvan ve insanın esenliğini dilemişlerdir. Esasen Kazakçada Şamanlıkla ilgili isimler de bu devirde ortaya çıkmıştır. İlk Kazak bilim adamı Ş. Valihanov Şamanlıkla ilgili şöyle demiştir: “*Gökyüzü Gök Tanrı'dır, Şamanizm inancında sıfat olarak 'gök' renk adıdır, isim olarak ise Tanrı, Allah ve Hüda'nın eş anlamlısıdır.*” (Valihanov 1949: 28-29) Demek oluyor ki *Täñirbergen* ismi ilk başta Şamanlığın etkisiyle verilmiş bir isimdir. Bunun eş anlamlıları *Aldabergen, Kudaybergen*'dir. Bu kişi adları *Tanrıverdi, Allahverdi* şekilleriyle Türkçede de mevcuttur.

Önceden kişi adları olarak daha çok yaratılışa, tabiat olaylarına ilişkin kelimeler verilmiştir. Bu tür isimlerin içinde fiil kökenli olanları da çoktur. Tabiat olaylarıyla ilgili verilen isimlere günümüzde hem Türkçede hem de Kazakçada çok az ve daha ziyade soyadı şeklinde rastlanmaktadır. Meselâ; Türkçedeki *Aydoğmuş, Aydoğdu, Gündoğmuş, Güngördü, Aygeldi* vs., Kazakçadaki *Aytuvar, Aytuv, Aytuğan, Küntuvar, Küntuv, Küntuvoğan, Tañatar, Tañat* gibi.

Eskiden ay, güzellik sembolü, güneş ise parlaklık, temizlik sembolüydü. Kazakların çocuklarını 'künim' (güneşim) diye sevmeleri boşuna değildir. Güneşle bağlantılı fiil gövdeli isimler, daha çok 'benim de güneşim doğar, güneşim doğdu' anlamlarını veren erkek isimleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

T. Januzakov, kendi çalışmalarında ay ve güneş kelimeleriyle ilgili olarak *Aytoldı, Küntoldı* kişi adlarının XI.yüzyılın eseri Kutadgu Bilig'de bulunduğunu söyler. Bu ise söz konusu kişi adlarının o zamanlardan beri yaşayageldiğinin bir kanıtıdır. (Januzakov 1971: 25)

Bunların dışında, incelenmekte olan her iki dildeki fiil gövdeli kişi adları içerisinde *tav* (dağ) kelimesiyle ilgili isimlere de rastlanır. *Tav* kelimesi, kişi adı olarak bünyesinde güç, sağlamlık anlamlarını da taşır. Masallarda rastlanan olağan dışı kuvvete sahip olanların *Tavsoğar* diye adlandırılması, bunun kanıtıdır. Türklerde ise *dağ* kelimesiyle ilgili olarak *Dağdelen*, Kazaklarda *Tavasars* ismi vardır. Her iki isim birer unsuru fiilden türeyen birleşik gövdeli kişi

adlarıdır. Bunlar her iki halkta da “dağı yararak taşı deler, yüksek dağları aşar, amacına ulaşır” manasında verilen isimlerdir.

Genel olarak Kazaklara nazaran Türklerde ad vermede İslâm dininin etkisi daha çok hissedilir. Hatta Türklerin dinî takvimi de vardır. Bu takvimde bütün aylar ve günlerde doğan çocuklara verilmesi gereken isimler (erkek ve kız çocuğu isimleri) belirlenmiştir. Türk halkında *Muhammed, Mehmet, Fatih* gibi kişi adları, hâlâ aktif bir kullanıma sahip çok rastlanan isimlerdir. Kazaklar ise dine çok düşkün olmadıkları için, Kazak kişi adları içerisinde İslâmiyetin belli bir devirdeki etkisinden dolayı verilen isimlerin dışında, dinî isimler fazla değildir.

Türklerde eski inançlar ışığında verilen kişi adları da var olup bu tür isimler hâlen temel anlamıyla kullanılmaktadır. Örneğin; Kazaklarda kullanılan *Jasar, Turğan* isimlerine benzer bir şekilde, çocuğunu korumak amacıyla anne baba *Yaşar, Dursun, Durmuş, Durdu* isimlerini verirler. Esas itibarıyla *tur-dı* fiilinin yardımıyla oluşturulan kişi adları söz konusu dillerde kök hâliyle değil, daha çok (*şah, bek, bay, ali* gibi isimlerle) birleşik gövde biçiminde karşımıza çıkar. Bu tür isimlere daha ziyade çocukları sürekli ölen ailelerde rastlanır.

Atalarımızın asıl uğraşı olan hayvancılığa paralel olarak hayvanlarla ilgili verilen fiil gövdeli isimler de mevcuttur. Böyle isimlere Türklerde de rastlanmaktadır. Erk Yurtsever’in “Türkçe Adlar Derlemesi” adlı makalesinde kırsal kesimlerde hayvanlara kurtlar saldırdığında doğmuş bebeğe olayla ilgili olarak *Kurtgeldi, Kurtbak* gibi isimlerinin verildiği kaydedilmektedir. (Yurtsever 1996: 20)

Z. G. İsayeva “K Viçleneniyu Kul’turno-genetiçeskih Strat v Antroponimii” (Antroponiminin Kültür ve Genetik Katmanlarının Ayrımı Üzerine) adlı makalesinde antroponimlerin genetik özellikleri hakkında:

“Hangi halkın olursa olsun antroponimleri incelenirken o halkın dil özellikleri ciddi bir şekilde ele alınmalıdır. Antroponimler, dil biliminin kelime varlığı bölümünde ele alınmasına rağmen, değişkenliğine bağlı olarak kelime varlığının diğer alanlarından da farklılık arz eder. Ancak onun değişkenliği onu kendine özgü içyapısından uzaklaştırmaz. Her halkın antroponimlerini ayrıca araştırmak, o halkın dilinin yapısal ve anlamsal özelliklerini belirlemeye imkân tanır. Belli bir halkın antroponimlerini iyice araştırmak için onun tarih katmanlarındaki kültürel ve genetik yapısının da irdelenmesi şarttır. Antroponimlerin genetik özelliklerini belirleme esnasında ismin hangi millete ait olduğu dikkate alınır.” (İsayeva 1988: 262)

Özet olarak diyebiliriz ki, hangi halk olursa olsun, antroponimlerinin ortaya çıkma ve gelişme esası, o halkın geçmişteki yaşanmışlıklarıyla doğrudan ilgilidir. Türkçe ve Kazakçada çok eskiden beri kullanılagelen kişi adlarının çoğunun aynı kökten olması, anlam bakımından yakın, yapılma yolları ve yapısı bakımından ayniyet göstermesinin sırrı, kişi adlarının çıkış noktası itibarıyla eski Türk çağında veya orta çağda teşekkül eden kişi adlarının uzantıları olmasındandır.©

KAYNAKLAR

AMANJOLOV S.A. (1949), "Sovetik Til Gılımınıñ Damuv Negizderi", *Halk Muğalimi*, S. 10.

İSAYEVA Z.G. (1988), *K Vıçleneniyu Kul'turno-Genetiçeskih Strat v Antroponimii // Onomastika. Tipologiya. Stratigfariya*, Moskova, Nauka.

JANUZAKOV T. (1971), *Kazak Esimderiniñ Tariyhtı*, Almatı, Gılım.

JARKEŞOVA G.N. (1959), "Kisige At Koyuv Tariyhınan", *KSSR GA Til Men Adebıyet İstitutınıñ Eñbekteri*, 1.Cilt, Almatı.

JUBANOV K. (1968), *Kazak Tili Jönindegi Zertteveler*, Almatı, KazSSR-niñ Gılım Baspası.

SEREBRYAKOVA M.N. (1979), *Sem'ya i Semeynaya Obryadnost' v Turetskoy Derevne*, Moskova, Nauka.

Valihanov Ş. (1949), *Makalaları men Hattarı*, Almatı, Kazmembas.

YURTSEVER E. (1996), "Türkçe Adlar Derlemesi", *Türk Dili ve Edebıyatı Dergisi*, S: 657, Ocak, İstanbul.